

LUDVIG DANIELLA

ERDÉLYI ODISSZEA

Egy arisztokrata család kálváriája

■ A Teleki-ikrek története nem regény, bár oly színes és mozgalmas, hogy akár filmforgatókönyv is készülhetne belőle. A történet egy időutazás, ami Kolozsváron kezdődik az ikrek születésével az Osztrák–Magyar Monarchia idején, és 1980-ban fejeződik be, ugyancsak Kolozsváron, Ceaușescu Romániájában, Teleki Ernő halálával. Az indulás és az érkezés között – egy emberöltő alatt – lezajlik két világháború, új határok és új rendszerek születnek, vagyonok vesznek el, életek válnak értelmetlenné, sorstragédiák halmozódnak, miközben fiágon kihal egy ősi erdélyi arisztokrata család: a Telekiek paszmosi ága.

Széki gróf Teleki Andor és Ernő életútját meghatározta a kor, amelyben éltek, és a társadalmi réteg, amelyhez tartoztak. Erdély egyik legpatinásabb nevű főúri családjának tagjaiként életük a leggazdagabb és a legbefolyásosabb körökben zajlott, ráadásul Teleki Pál gróf miniszterelnök unokaöccseiként további kiváltságokat élveztek. A harmincas években Ernő Bukarestben, Andor Párizsban vezette a Magyar Királyi Külkereskedelmi Hivatal kirendeltségét. Magyarországon a kormányzó fiaival, a vezető politikusokkal és a pénzarisztokrácia képviselőivel alkottak egy asztaltársaságot, Romániában Ernő kapcsolatai II. Károly királyig terjedtek, míg Andor Franciaországban épített ki jó kapcsolatrendszert, ahol 1937-ben kormánybiztos-helyettesi pozícióban – a párizsi világkiállítás magyar pavilonjának szervezőjeként – kiérdemelte a francia becsületrend lovagi keresztjét is.

Andor nem vágyott közéleti szerepre. A trianoni határok meghúzása után Erdélyt elhagyta, és tehetségét, munkabírását, dinamikus problémamegoldó készségét külföldön saját érvényesülése érdekében kamatoztatta; 1939-től a nyilasuralom bekövetkeztéig a Külkereskedelmi Hivatal elnökeként tevékenykedett. Ernő otthon maradt, és úgynevezett „ideális” célokot tűzött ki magának, amelyek – a revízió atyjának tekintett Teleki Pál miniszterelnök nagybácsihoz hasonlóan – a román uralom alá került Erdély sorsának formálásával voltak összefüggésben. A harmincas évek derekán Ernőt az Országos Magyar Párt egyik lehetséges vezetőjeként tartották számon, de politikai karriert sosem futott be, pedig gróf Bánffy Miklós támogatását élvezve komoly eséllyel indulhatott volna gróf Bethlen György ellen a pártelnöki funkcióért vívott harcban. Meghárítását azzal magyarázta, hogy a közéleti szereplést szolgálatként és nem megélhetési forrásként fogta fel, másrészt pedig rapszodikus anyagi helyzete nem biztosított stabil hátteret a feladathoz. Az igazsághoz viszont hozzátartozik Ernő túlérzékeny természete, moralizáló és konfliktuskerülő hajlama, valamint a habitusából eredő viszolygás a nyilvánosságtól és az exponált helyzetektől. Mindezek ellenére a politikától mégsem maradt távol, kiterjedt román kapcsolatainak köszönhetően szürke eminenciásként képviselte a magyar érdekeket Bukarestben, miközben a Magyar Általános Hitelbank igazgatójaként ingajáratszerű utazásokat tett a két ország fővárosa között. A második bécsi döntés után Kolozsváron Egyetem utcai lakásában zajlottak – Teleki Pál

jelenlétében – a visszacsatolt Észak-Erdély integrálásának kezdeti tárgyalásai, és az új „szereposztásba” is beleszólása volt. A behívandó országgyűlési képviselők listáján az ő neve is szerepelt, de azon kevesek közé tartozott, aki funkciójáról rövid időn belül lemondott. 1943-tól viszont ismét visszaköltözött az országházba, ezúttal a felső traktusba, ugyanis a kormányzó érdemei elismeréseképpen örökös felsőházi taggá nevezte ki.

1945 után a történet megismétlődött: Andor az emigrációt választotta, és Argentínában telepedett le, ahol többnyire már csak családfakutatással foglalkozott, de neve műgyűjtőként is fennmaradt. Genealógusi munkásságát a Magyar Nemzeti Levéltár őrzi azzal a sok ezer felbecsülhetetlen értékű dokumentummal együtt, amit halála előtt juttatott haza Buenos Airesből. Ernő, Andortól eltérően, ismét hű maradt Erdélyhez, ahol megélte osztályának minden megaláztatását és meghurcolását: kényszermunka a Duna-csatornánál, dobrudzsai kitelepítés, majd élete végéig titkosszolgálati megfigyelés, többszöri beszerzési kísérlet, amelyeket sikerült mindannyiszor elegánsan kivédenie. A szekuritáté Andort egy emigráns magyar kormány pénzügyminisztereként, Ernőt pedig az erdélyi magyar reakciós körök egyik vezetőjeként tartotta nyilván. Megfigyelésére egy egész ügynökhálózatot működtettek: rokonok, „barátok”, munkatársak, alkalmi ismerősök jelentettek az időközben mozgásképtelenné vált, szobafogságra ítélt nagybeteg grófról. A megfigyelés hozadéka az az ötkötetes vaskos dosszié, amelynek iratanyaga hozzásegít Ernő és közvetve Andor életének nyomon követéséhez, még az 1930-as évektől kezdődően, amikor Ernő a királyi román titkosszolgálat látóterébe került. A sziguranca a Balkánt átölelő gazdasági kémfőnöknek képzelte, a Gestapo pedig angol ügynökként tartotta nyilván.

Bevallom, eredetileg csak Ernő személye, sorsa, karaktere foglalkoztatott, Andor életstációi eleinte érdektelenek voltak számomra. Ezért is készítettem korábban csupán a testvérpár Erdélyben rekedt tagjáról dokumentumfilmet, amit *Démonok tánca – széki gróf Teleki Ernő emlékére* címmel sugárzott a Duna Televízió 2011-ben. A film Ernő szürrealisztikus elemeket tartalmazó grafikáira¹ épül, melyek apokaliptikus hangulatvilága jól tükrözi szerzője borúra hajlamos, depresszív természetét, és egyben keretet ad a tragédiába torkolló élettörténetnek. A téma viszont a film elkészültével sem hagyott nyugodni, sok volt az elvarratlan szál, a fehér folt, főleg Ernő 1945 előtti életét illetően. A további kutatásnak lendületet adott a szekuritáté bukaresti archívumából származó dossziék tanulmányozása, illetve az a tény, hogy 2015-ben kutathatóvá vált az a hetven évre titkosított levéltári anyag, amit Andor helyezett el a Magyar Nemzeti Levéltárban még 1944 augusztusában, közvetlenül a román átállás után.² Így ismertem meg Ernő – Andorhoz írott – több száz levelét az 1935 és 1939 közötti évekből, valamint Ernő munkanaplóját az 1940–1944 közötti időszakból. Ezek birtokában jöttem rá, hogy Andor személye kulcsfontosságú a történet kerekítésében. Az ikrek, bár személyesen 35 évig nem találkozhattak, olyan szorosan kötődtek egymáshoz, hogy Andor nélkül felemás lett volna a sztori, ráadásul az argentinai emigrációs élet új árnyalatait sem ismerhettük volna meg.

A feltárt anyag igazi kincsesbányának bizonyult. Ernő naplószerű beszámolóit, amelyeket sűrű rendszerességgel küldött Andornak Párizsba, betekintést engednek a két világháború közötti magyar–román politikai játszmákba, az Országos Magyar Párt körüli intrikákba, a korabeli főúri társadalom belső világába, sok esetben megerősítve a grófok-bárók világról alkotott képünket, ugyanakkor eloszlatva sok tévhitet, ami e társadalmi osztály anyagi lehetőségeit és befolyását illeti. A munkanapló részletes tanulmányozása sok esetben

rávezetett a sokszor szövevényes történet szereplőinek beazonosítására, Ernő utazásainak, megbeszéléseinek időbeni egybevetése a sziguranca feljegyzésével pedig jó lehetőséget biztosított a királyi titkosrendőrség jelentései hitelességének ellenőrzésére.

A mű egyik erőssége, hogy első ízben közli a Teleki Pál halálának körülményeit tárgyaló levelet, melyet Teleki Andor írt közvetlenül a tragédia bekövetkezése után. Növumként szolgál még egy beszámoló arról a szovétai találkozóról, amelyik a Turnu Severin-i magyar-román tárgyalások és a második bécsi döntés közötti napokban zajlott, ahol Andor – Teleki Pál miniszterelnök nevében – az erdélyi románság képviselőjével, Iuliu Maniu unokaöccsével, Pop Ionellel tárgyalt Erdély önkéntes csatlakozásának feltételeiről. Egyedülálló az a levélsorozat is, amelyet Ernő a dobudzsai kitelepítés (Mácini) éveiben írt kolozsvári barátnőjéhez, felfedve sanyarú sorsát, testi leépülését, lelki vívódását a számkivetettség éveiben. És arról is csak ebből a könyvből szerzünk tudomást, hogy Ernő, aki annak idején – a zsidótörvények egyik haszonélvezőjeként – a zsidóság vezető funkciókból való kiszorítása árán jutott érvényesüléshez, a nyilas uralom idején zsidók ezreit mentette meg a biztos haláltól (a Jad Vasem által a Világ Igaza kitüntetésben részesített Friedrich Born, a Nemzetközi Vöröskereszt egykori magyarországi képviselőjének munkatársaként). Az is kiderül ebből a kéziratból, hogy ez a fiatal korában gögös arisztokrata milyen hosszú utat tett meg, amíg karosszékre kényszerült beteg emberként legszívesebben a zsidó származású kommunista filozófus barátjával, Gáll Ernővel, a *Korunk* főszerkesztőjével osztotta meg magányát.

A két fivér időskori levelezése nem más, mint hatyúdal, számvetés, elköszönés az élettől és egymástól. Mindketten magányosan, Andor Argentínában, Ernő Kolozsváron, belső emigrációba visszavonulva várták a tragédia végkifejletét.

Számomra a történet kibontakozásának legérdekesebb fejezeteit az ikrek két világháború közötti személyes jellegű levelezése jelentette. Kitértem előtte egy régi, elveszett világ; bepillantottam a főurak otthonába, lelkébe, titkaiba; megismerhettem gondolkodásukat, értékrendjüket, cselekedeteik mozgatórugóit. A történészek által kevésbé értékelt személyes jellegű locsogás, „mellébeszélés” nélkül a történet elveszítené ízét, zamatát, ezért is vállaltam annak a tömör levélnek a kibetűzését, legépelését, szerkesztését, amelyek kivonatos változata adja a Teleki-ikrekről szóló igaz történet gerincét. A könyv életről-halálról, politikáról, szerelemről, árulásról, magányról, kitartásról és a helytállásról szól. Mindez dokumentumok, levelek és a korabeli sajtó tükrében, amelyeket történelmi keretbe helyeztem. A tanulmány lábjegyzetei segítik a nevek és a történelmi események útvesztőjében való tájékozódást.

Az ikrek életútjának dokumentálását a gazdag családi fényképhagyaték teszi teljessé. Sok esetben a páratlan értékű, eddig publikálatlan fényképek, fontos történelmi kordokumentumok. Ilyenek például az Andor által készített, Teleki Pált megörökítő fotók, amelyeken a magyar politikai elit és közélet számos jeles képviselője is szerepel. A többéves kutatómunka eredménye közel 300 oldalas műve kerekedett.

Ízelítőül álljon itt gróf Teleki Andornak gróf Khuen-Héderváry Sándornéhoz írott levele, melyet Teleki Pál miniszterelnök tragikus halálát követően, vasárnap délután, 1941. április 6-án írt. A levél a Magyar Nemzeti Galéria tulajdona.

„[1941. április] 3-án, csütörtökön reggel a hivatalba bemenve jelenti a sajtóreferens, hogy [Teleki] Pali öngyilkos lett. Rögtön telefonáltam a miniszterelnökségre, ahol egyelőre, kizárólagosan a család számára megerősítették a

hírt. Ezután felmentem a Várba. Incze [Péter] megszokott kötélidegeivel fogadott, de senki semmit sem szólt a halál körülményeit illetőleg. Én meg természetesen semmit nem kérdeztem. Esterházy Móricz³ is közben megérkezett agyonsújtva, azt hiszem, egyik legjobb barátja volt. Ugyanakkor Géza⁴ és May⁵ elmentek a János Szanatóriumba Hannával⁶ közölni a hírt, aki azelőtt számos injekciót kapott, hogy lehetőleg a legelfásultabb állapotban fogadhasa a szomorú hírt. Visszamentem a hivatalomba, de nem tudtam megnyugodni. Visszamentem a miniszterelnökségre, ekkor már ott volt [Teleki] Géza és Topi,⁷ és rögtön érkezett a nuncius, akit a lezárt szobába beeresztettek. Megelőzőleg már a kormányzó is ott volt bent nála, aminek hosszas bent tartózkodása a legelvetemültebb módon kommentáltatik máris a nyilas körök által (kompromittáltató iratok magához vétele stb.). Érkezésem után Lukács Bélával⁸ és az egyik Eötvös nővérrel⁹ bementem a hálószobába szegény Palit utoljára megnézni. Ott feküdt az ágyban, ahogy reggel inasa találta, átlőtt halántékát a párna felcsúcsosodó oldala eltakarta – viaszfehér – de megbékélt arccal. Vére tömegeesen kifolyva a párna mellett az ágy oldalán. Jobb karját már az orvosok lehajtották, mert eredetileg a halántéka mellett volt. Nyitott kézzel és a párnán a revolver. Őszintén szólva, megbántam, hogy bementem, mert mindig fogok erre emlékezni, olyan szörnyű impressziót tett rám. A szobát újra lezárták, és mindent amennyire lehet rendbe szedtek, hogy Hanna viszontlátását valamennyire megkönnyítsék, akit csak délután vittek be hozzá félhalva a Szanatóriumból. Szegény Iréne néni¹⁰ is magán kívüli állapotban van. Egész délelőtt be akart menni Palihoz, mint minden reggel, érezte, hogy valami történt. Még szerencse, hogy teljesen konfúzus lett. Géza megmondta végre neki, hogy Pali meghalt, de valahogyan összefolyt előtte férje halálával. Szegény már semmit nem lát. Palit végig tapogatta, és akkor egy időre realizálta, hogy mi történt. Tegnap, szombat délelőtt volt a requiem. Hannát délután meglátogattam, nem akartam sokáig maradni, de benntartott. Szegény inkább halott, mint élő, és folyton azon tépelődik, hogy Pali miért tette. Az bizonyos, hogy erre a kérdésre választ csak az a levél tartalmazhat, melyet a kormányzóhoz intézett. 2 levél maradt utána: egyik a Kormányzóhoz, másik Hannához szólt. De érdekes módon mindkettő aznap íródott, amikor Pali pár nappal ezelőtt Szatmárról visszaérkezett, aznapon, amikor a jugó államcsíny befejeződött. Hanna nem tudja megmagyarázni magának, és folyton azon tépelődik, hogy mi adta az utolsó impulzust, hiszen a szerdán 2-án délután lezajlott koronatanács után Pali még kiment hozzá a Szanatóriumba. Nem mutatkozott gondterheltebbnek, mint máskor. Igaz, hogy feltűnt Hannának, hogy folyton fogta a fejét, ami soha szokása nem volt. Későn ment haza az elnökségre, és még eltréfálgzott a Hanna komornájával. Utasította az inast, hogy ne hozzon reggelit, mert gyónt és másnap reggel áldozni akart. Ezután csak egyszer zavarták meg, amikor a koronatanács jegyzőkönyvét vitték be hozzá. Hogy mi történt azután senki nem tudja. Az éjjel még Bethlen Erzsébetet¹¹, volt titkárnőjét kereste telephonon. Nem találta meg. Diktálni akart neki. Ha megtalálta volna, úgy talán vagy sőt biztos nem történt volna meg, ami megtörtént. Valahogyan levezetődött volna benne ez a depresszió. Őszintén szólva, engem nem lepett meg az egész, bármennyire is megrázott. Az az érzésem, hogy élt benne, ha tudat alatt is a Teleki László¹² tragédiája. Be nem vallott kultuszt csinált belőle. Teleki László kis biscuit mellszobra ott állott mindig íróasztalán a lakásában, és legutóbb is, amikor a Teleki László *Kegvenc* című tragédiáját a Nemzeti előadta, még [Teleki] Ernőt is hívta a színházba. Sokszor beszélt is róla. Van is sok hasonlóság a két öngyilkosság indító okában. Mindkettő személyileg

érezte magát felelősnek abban, amit felfogása szerint megelőző akciójuk – akaratukon kívüli módon eredményezett, vagy eredményezhetett volna. Teleki László félt, hogy egy újabb forradalmat készíthet elő a határozati javaslat elfogadása esetén előállott új helyzet. Bóli meg akart akadályozni egy olyan ígért-végrehajtást, melynek körülményeiről nem akarok levélben írni. Halálát figyelmeztetésnek szánta, de sajnos elkészt. Hogy kinek szólt ez, azt is meg lehet találni. Visszhangja azonban annál jobban rezonál mindenfelé. Természetesen mindenki úgy kamatoztatja ezt az egyéni tragédiát, ahogyan ez önző érdekeinek a legjobban megfelel. [Habsburg] Ottótól az angolokon keresztül a nyilasokig. Az embert émelygés veszi elő, ha ezeket hallja. A temetés holnap lesz. Ma reggel kezdődik meg a német–jugó háború. Ma éjjel már elsötétítünk. Az angol (amerikai, francia) követek itt vannak, de, azt hiszem, az angol már ugrásra készen áll. A belga már kapott utasítást arra, hogy Oroszországon keresztül utazzon el. Egyelőre tehát még nem történt nálunk semmi, dacára annak, hogy már 3 déli hadtest mozgósítva van, és mi is a határon állunk ugrásra készen. Közben a földek 35%-a bevetetlen, és a legnagyobb élelmezési gondokkal küzdünk. Nem haragszunk szomszédainkra, és mégis esetleg menni fog kelleni. Különben mindenki érzi, hogy valami végzetes történik. Az emberek lehorgasztott fejfel járnak, és senki nem mer bizakodni a közeljövőben.”

■ JEGYZETEK

1. Teleki Ernő vizuális naplóként számon tartott rajzainak tömege (Szücs György művészettörténésznek köszönhetően) ma a Magyar Nemzeti Galéria tulajdonában található, és jelentős részük 2008-ban, egy art-brut alkotásokat felvonultató kiállításon volt megtekinthető.
2. A levéltárban elhelyezett iratok megúszták a megsemmisülést, míg az ikrek különböző vidéki kastélyokba, kúriákba menekített értékei a szovjetek kezére kerültek.
3. Galántai és fraknói gróf Esterházy Móric (Majkpuszta, Oroszlány, 1881. április 27. – Bécs, 1960. június 28.) a Magyar Királyság 20. miniszterelnöke 1917-ben, 1931-től országgyűlési képviselő.
4. Teleki Géza, Teleki Pál fia.
5. Teleki Mária, Teleki Pál leánya.
6. Teleki Pál felesége, Bissingen-Nippenburg Hanna.
7. Darányi Jolán (Budapest, 1907. november 5. – Sydney 1995. november 17.), Teleki Géza első felesége.
8. Lukács Béla (Rimaszombat, 1892. júni.6. – Budapest, 1958. márc. 21.), konzervatív politikus, jogász, országgyűlési képviselő, Miskolc főispánja, 1938 decemberétől földművelésügyi államtitkár, 1940-től a Magyar Élet Pártja elnöke, 1942. ápr. 17. – 1944. márc. 22. között tárca nélküli hadigondozási miniszter.
9. Báró Eötvös Loránd két lánya, báró Eötvös Rolanda (1878–1952) vagy báró Eötvös Ilona (1880–1945), egyikéről van szó.
10. Muráty (Muratisz) Irén (1852–1941), Teleki Pál édesanyja.
11. Gróf Bethlen Erzsébet (Torda, 1907. november 19. – Budapest, 1985. április 26.)
12. Széki gróf Teleki László (Pest, 1811. február 11. – Pest, 1861. május 7.) politikus, író. A Magyar Tudományos Akadémia levelező, rendes, majd tiszteleti tagja. Az Ellenzéki Kör elnöke. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc alatt és az azt követő években a magyar önállóság ügyének egyik legaktívabb és talán legeredményesebb külföldön tevékenykedő képviselője. A Magyar Nemzeti Igazgatóság tagja. A Határozati Párt vezetője. 1861-ben az uralkodónak adandó országgyűlési válasszal kapcsolatos vita előestéjén otthonában öngyilkosságot követett el.